

DOKTORI (PhD-) ÉRTEKEZÉS

ADALÉKOK AZ OSZTRÁK KULTURÁLIS IDENTITÁSHOZ – ÖSSZETEVŐK ÉS NYELVI MANIFESZTÁCIÓK

Készítette: Dr. Csernus Sándorné

Témavezető: Dr. Földes Csaba egyetemi tanár

**PANNON EGYETEM, VESZPRÉM
Interdiszciplináris Doktori Iskola:
Bölcsészettudományok (nyelvtudomány) és
Társadalomtudományok (neveléstudomány)**

Nyelvtudományi Doktori Program

Interkulturális nyelvészeti alprogram

2007

1. A KUTATÁS KÉRDÉSEI, A DOLGOZAT CÉLKITŰZÉSEI ÉS HIPOTÉZISEI

Jelen dolgozat témája a kulturális identitás, ezen belül az osztrák kulturális identitás konstrukciójának feltárása, konstituenseinek – ezek közül is dominánsan a nyelvnek – leírása és értékelése.

Ezt kiindulási alapul véve az értekezés fő célja az, hogy mint cseppben a tengert, ezt az identitáskonstrukciót egy homogén populáción, punktuálisan egy kvalitatív esettanulmányon (amit később más mintán is el lehet végezni) érzékeltesse. Jelen értekezés nem vállalkozik arra, hogy az elméleti feltevéseket kor-, réteg- és végzettségspecifikus reprezentatív felmérés segítségével támassza alá.

Az utóbbi évtizedekben az „újkori népvándorlás” a nyugat-európai országokban egy mindinkább megerősödő nyelvi-kulturális heterogenitást vont maga után. Ezzel egy időben az európai integráció kontextusában az átalakulás folyamatai megkérdőjelezték a tagállamok nemzeti hovatartozásának intézményi alapjait. Mindez magyarázza a „kulturális identitás” témájának aktualitását és konjunktúráját. (WODAK, 2002: 19)

Az identitáskonstrukció konstituensei közül elsősorban arra szeretném a fókuszot irányítani, hogy nyelvi meghatározottságú-e, s ha igen, mennyiben az osztrákok kulturális identitása. A probléma nyelvi természete azért érdemel különös figyelmet, mert a német úgynevezett „pluricentrikus” nyelv, tehát több nemzet hivatalos nyelve. (WIESINGER, 1988; MUHR/SCHRODT/WIESINGER, 1995; AMMON, 1995; CLYNE, 2001) A dolgozat egyik lényegi kérdése, hogy vajon egyenrangú vagy hierarchikus viszony áll-e fenn a „centrumok” között? Több egyenlő jogú központ létezik-e, avagy egy centrum és több periféria? Milyen (esetleg ambivalens) jelentésekkel bír ma a német anyanyelv egy osztrák ember számára? Funkcionálhat-e identitásteremtő tényezőként a német nyelv egy osztrák beszélőközösségben? Egyáltalán: mit értenek német nyelv alatt az osztrákok? Az írott nyelvet és annak standard beszélt változatát („Hochdeutsch”), esetleg a szívükhöz legközelebb álló dialektust (két változata is létezik: „Basisdialekt”, „Verkehrsdialekt”) vagy a kettő közötti átmeneti formát, a köznyelvet („Umgangssprache”)? Milyen további összetevők jellemzik a 21. század elején ezt az identitást? A kutatás fő kérdései tehát: mit jelent az osztrák emberek számára az, hogy német az anyanyelvük, táplálja-e ez, s ha igen, mennyiben a kulturális identitásukat? Befolyásolja-e, és ha igen, milyen irányban a nyelvvel való azonosulás lehetőségét a nyelv pluricentrikussága? Mennyiben problematizálódik az a tény, hogy létezik egy „Németország” etnonímia?

Mint ismeretes, a német „pluricentrikus” nyelv, léteznek tehát nemzeti variánsai. Kutatásaim azért terjednek ki az „Ausztriában használatos német nyelv”-vel kapcsolatos reflexiók-

ra, az osztrák nyelvészekről származó eltérő véleményekre – amelyek a német nyelvterület vonatkozásában vagy az elkülönülést, vagy az egységbe való beolvadást tartják követendőnek –, hogy megállapíthassam, melyek a témám szempontjából releváns álláspontok. A következő kérdés tevődik fel újra meg újra: „önállósult-e az osztrákok nyelve oly mértékben, hogy egyszerűen »osztráknak« lehessen nevezni?”¹ (WIESINGER, 1988: 10)

Kutatásaim fő keretét a kultúratudomány adja, amely „... a kultúra, a nyelv, a szimbólumok és a világnézetek felé fordul. [...] A »kulturális« a kulturális fordulatban inkább valami várakozási magatartásra, egyfajta megközelítési módra, alapvető kérdezői irányra látszik utalni. A kultúratudományi törekvések a jelentés-előállítás folyamatait és szereplőit tartják igazán értékesnek, inkább érdekli őket az út maga, mint az eredmény, kíváncsiságuk leginkább az olyan fogalmakra irányul, mint jelentés, identitás, cselekvés, konstrukció vagy egyezkedés.” (CONRAD, 2005: 65)

A kulturális identitás vizsgálata nem képzelhető el a nemzet fogalmának, a nemzetértelmezéseknek, a nemzetek kialakulási folyamatának kultúrtörténeti diskurzusa nélkül (lásd: RENAN, 1882/1994; SMITH, 1993; HOBBSAWM, 1995; ASSMANN, 1992; BRUCKMÜLLER, 1998; KREISSLER, 1984; REITERER, 1988; PELINKA 1990; ANDERSON, 1993). A különféle nemzetfelfogások részben kultúratudományi ábrázolásmódján keresztül az értekezés célja annak megvilágítása, hogy a nemzet – különböző megjelenési formáit tekintve – politikai és gazdasági célokat szolgál, és konstrukció eredményeként jön létre. A téma összetettségének megfelelően a kutatási módszer is interdiszciplináris, a kultúratudomány elméletét a történettudomány metodikájával kombináltam.

A nemzet mint konstrukció eredetét, fogalmát, értelmezéseit a dolgozat célkitűzéseinek alárendelten elemzem. A közösség konstrukciója a politikai cselekvés fontos kiindulópontja. Az új gazdasági szervezetek működése és a polgári-kapitalista struktúrák kialakulása szorosan összekapcsolódik a nemzetek fejlődésével.

Szándékom annak igazolása, hogy a kulturális identitás soha nem lehet lezárt egység, hanem a mindennapi életvilágok által pregnánsan befolyásolt és állandóan újrateemtett diskurzusformáció. Annak bizonyítására, hogy a kulturális identitás a mindenkori szociokulturális közeg függvénye, vállalkozom a probléma háttérének történelmi perspektívájú vázolására.

Az identitás fogalmának meghatározásával azt szeretném igazolni, hogy a kulturális identitás a kollektív identitás egyik formája, diskurzusformáció, amely állandó konstrukciónak rendelődik alá. Az úgynevezett kollektív-diskurzív identitás eközben úgy működik, hogy

---

¹ A nyelvészek mérsékelt csoportja az „österreichisches Deutsch” terminológiát használja, a radikális nyelvészek szakkifejezése az „Österreichisch”.

más közösségektől elhatárolódik, valamint definiálja a kritériumokat és szabályrendszereket, amelyek megteremtik a nemzetből való „részesedés” alapfeltételeit.

Értekezésem témájának szempontjából rendkívüli relevanciával bír az osztrák–német viszony kifejtése. A kérdés vizsgálatához a történelmi perspektíva bevonása szükséges. A dolgozat témája úgy kívánta, hogy a kutatás során a 18. századig menjek vissza az időben. A szakirodalmat tanulmányozva világossá vált, hogy a németek és az osztrákok között egy nyelvi szinten manifesztálódó feszültség (is) létezik. Ennek feltárásához és elemzéséhez szintén a történelmi perspektívát vontam be. Ezzel a kérdéskörrel szorosan összefonódik az eltérő mentalitások és az eltérő irodalmi fejlődés menete. A jelenkor vizsgálata során arra fordítottam figyelmet, hogy milyen módon alakulnak az osztrák diskurzusban a németekről kialakított elképzelések, és miképpen épülnek be ezek az elképzelések a társadalom és az identitás konstrukciójába, milyen heterosztereotipizáló folyamatok zajlanak eközben, és hogy vajon az osztrák politikai diskurzusba bevonódik-e a másik kultúra iránti érdeklődés.

A jelen perspektívájából tematizáltam két olyan területet, amelyek más ország esetében valószínűleg nem képezték volna a diskurzus tárgyát. Abból kiindulva, hogy minden jelenség az általános és a különös meghatározott arányú elegye, kutatásaim alapján megfogalmazódott véleményem szerint az osztrákok két markánsan kirajzolódó specifikummal rendelkeznek: ezek a *turizmus* és a *gasztronómia*. Ezt támasztja alá többek közt a tény, hogy az úgynevezett „23+1” lista minden egyes eleme élelmiszer.

A turizmus figyelemre méltó folyamatot indított be az osztrák emberek önértelmezésében: a heterosztereotípiák átvétele és az autosztereotípiák közé való integrálása ment/megy végbe. Ilyen módon a kívülről jövő képek képesek arra, hogy a mindenkori kultúra önértelmezését transzformálják.

A dolgozat hipotézisei, amelyek vizsgálódásaim alapját képezték, a következők:

1. Az osztrák kulturális identitás *n e m* alapvetően nyelvi meghatározottságú.
2. A német nyelv Ausztriában beszélt variánsa hozzájárul az identitás táplálásához.
3. Az osztrákok esetében a *dialektus* a legerősebb nyelvi meghatározottságú identitásteremtő faktor.
4. Az osztrák emberek számára a történelem *n e m* tartozik a legfőbb identitásalakító tényezők közé.

5. A turizmus és a kulturális identitás között² az osztrák emberek esetében különösen szoros a kapcsolat, tehát a turizmus akár identitásteremtő faktor is lehet.
6. Ausztria önmeghatározásában a külföld rendkívül fontos szerepet játszik, ennek megfelelően az auto- és heterosztereotípa dinamikus viszonyban van egymással.

2. A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE ÉS AZ ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

A harmadik évezredre az identitás kérdése interdiszciplináris és integratív megközelítést igénylő, izgalmas területté vált. Fokozott érdeklődés övezi a különféle tudományterületek (kulturális antropológia, kultúratudomány, pszichológia, szociálpszichológia) képviselői részéről – állítja Stuart Hall, aki 1996-os tanulmánykötetének előszavában egyenesen ezt írja: „Az utóbbi években igazi diszkurzív robbanás játszódik le az identitásfogalom körül.” (HALL – DU GAY, 1997: 5) A globalizálódás egyik jellemzője a domináns kultúrák erőszakos térnyerése, egyfajta világméretű uniformizálódás, az információ korábban soha nem tapasztalt mennyisége és áramlási sebessége. A szupranacionális közösségek létrejöttével az integráció merőben új helyzetet teremtett egyén és társadalom számára. Rostoványi szerint: „Az Európai Unió csak akkor válhat igazi közösséggé, ha a nemzeti és egyéb lokális identitások mellett kialakul és megerősödik az európai (uniós) identitás és ezzel azonosul az európai állampolgárok nagy része.” (ROSTOVÁNYI, 1999: 17)

Dolgozatom három, körülbelül egyforma lélegzetű részre tagolódik. Az első két rész teoretikus, a harmadik rész empirikus. Az első részben általánosságban foglalkozom a nemzet fogalmával, a nemzeté válási folyamatokkal és a különféle nemzetértelmezésekkel, majd részletesen elemzem a nemzeti szimbólumokat. Az identitásról szóló fejezetben röviden összefogom az identitáselméleteket, és elemzem az identitás konstrukcióját.

A második részben Ausztriára szűkítem a kört, és a téma szempontjából nagy jelentőséggel bíró történelmi visszapillantás után sorra veszem az osztrák kulturális identitás konstituenseit. A nyelv és az identitás kapcsolata – súlyának megfelelően – a leghosszabb fejezet. Ezután következik a „mentalitástörténet”, amelynek alapját a német és az osztrák fejlődés eltérő menete képezi, és amelynek napjainkig ható, sokszor a kommunikációt is megnehezítő következményei vannak. Az empirikus rész a két kérdőíves felmérés eredményeiről szóló kutatási beszámoló.

---

² Azaz a „Selbstbild” és a „Fremdbild” között.

Mit jelent az, hogy „Ausztia”?³ A kulturális identitás meghatározása rendkívül komplex kérdéskör (gondoljunk arra, hogy már a „kultúra” fogalmának definiálása is mennyire problematikus és vitatott); de az osztrákok kulturális identitására vonatkozó kérdés még ennél is jóval nehezebb és összetettebb. Lássuk először, mit mond Menasse:

„»Osztrák identitás« – e fogalom olyan, akár egy sötét, dohos szoba, melybe, ha valamilyen okból belépünk, azonnal elhúznánk a függönyöket, kitárnánk az ablakokat, hogy némi levegőt és fényt engedjünk be. De ha nincs az ablakból kilátás, és a tér ebből kifolyólag nemigen akar világosodni?” (MENASSE, 1995: 7)

Az elmúlt kétszáz év során sokan sokféle választ próbáltak találni erre a kérdésre. A probléma azért annyira összetett, mert az osztrákok esetében állandóan egy olyan rendszert kell szem előtt tartani, amely egymást többé-kevésbé metsző körökből áll; ezenkívül azt is látni kell, hogy egy szerző, egy mű, egy művészeti vagy politikai mozgalom mintha különleges erőterben mozogna, egyidejűleg több dolgot képes megtestesíteni. Ez a jelenség az osztrák irodalom és kultúra történelmi és szociokulturális meghatározottságú ambivalenciájából fakad. Az osztrák fejlődés további jellemzője, hogy a nemzeti önidentifikációs folyamat nagyon nehezen tudott verbalizálódni. Diskurzus tárgyát képezte az irodalom, a zene és a képzőművészet, viszont sokáig nem problematizálódott a közelmúlt történelme (sőt, negyven évig egyenesen tabu volt) és a nyelv kérdése. Ez az agyonhallgatás nem múlt el nyom nélkül; sem a nyelvről, sem a történelemtől nem állítható, hogy az osztrák kulturális identitás „tartóoszlopa” lenne.

Értekezésem témája az osztrák kulturális identitás. 26 éve tanítom a német nyelvet, először középiskolában, majd 1988-tól pedagógiai főiskolán. Tanári munkám alakította ki a hozánk térben legközelebb fekvő német nyelvű kultúra iránti nyitottságomat és érdeklődésemet, amelyet számos főiskolai projekt, találkozás, baráti és munkakapcsolat mélyített tovább. A főiskolán német nyelvtant és országismeretet tanítok, az országismeretet interkulturális alapon. Az interkulturális szemléletmód az embert folyamatos önreflexióra készíteti, amelynek során megtörténik a szembesülés a legmélyebb beállítódásokkal, vonzalmakkal és félelmekkel. Mivel ezt a szembesülést sokszor erős érzelmi hatások is kísérik, ez jelentős nyomokat hagy(hat) a személyiségben, aminek további nem elhanyagolható hozadéka az önismeret mélyülése. Az interkulturális alapú országismeret-tanítás vezetett el az osztrák mentalitás elemzéséhez, amely egyre komplexebbnek, izgalmasabbnak és ambivalensebbnek tűnt számomra. Úgy gondoltam, hogy bár osztrák perspektívából próbálok elemezni és értelmezni a jelenté-

---

³ Helmut Qualtinger a tőle megszokott szellemességgel ezt válaszolja erre: „Ausztia egy olyan labirintus, amelyben mindenki kiismeri magát.” www.wikiquote.org/wiki/Helmut_Qualtinger_2007. 02. 3. Karl Kraus szerint: „Ausztia a világvégék laboratóriuma.” („Die letzten Tage der Menschheit”. 1918. p 73.) Robert Menasse szerint is vonzódik Ausztia a „végidőkhöz”.

seket, ugyanakkor tagadhatatlanul külső szemlélő, egy másik nemzet tagja is vagyok, ezért sikerülhet olyasmit is felszínre hoznom, olyan véleményt megfogalmaznom, amely „belülről” talán nem tűnik az elemzők szemébe. Az idegen perspektívában rejlő előnyöket igyekszem hasznosítani. Vizsgálataimba beépíthetem azt a képet is, amelyet mi, magyarok tárolunk tudatunkban az osztrákokról.

Érdeklődésemet és kíváncsiságomat tovább fokozta az a máshol sehol nem tapasztalható, megszállottságba és helyenként öngyűlöletbe hajló kritikai készség, amellyel az osztrákok saját magukat elemzik. Ez a durva önanalízis a Waldheim-ügy kirobbanása (1986) óta meghatározza az osztrák politikai-közéleti diskurzus kereteit. Talán – a hatás-ellenhatás elve alapján – ez a reakció arra a mintegy negyven éven keresztül tartó (el)hallgatásra, amely a Második Osztrák Köztársaság megalapítását 1945-től kezdődően kísérte. Egy emberre, de egy beszélő-közösségre is jellemző, amit elmond, de az talán még árulkodóbb, amiről mélyen hallgat.

Mivel az identitás az időben keletkezik, alakul, változik, az identitásképződés során központi jelentőséggel bír a történelmi reflexió. A kulturális identitás szempontjából a történelemhez való viszony és ennek a viszonynak a reprezentációja alapvetően fontos. Nem elhanyagolható az eredet momentumának a jelentősége sem, mind egyéni, mind társadalmi szinten. Hiszen az eredet mindig „mitikus mozzanat”, belépés a „személyes történetbe” vagy a történelembe.

Az osztrák kulturális identitás egyik lényegi összetevője a hazához, a nemzethez, az „osztráksághoz” való viszonyt, viszonyulást foglalja magában. De mióta beszélhetünk egyáltalán osztrák nemzetről? A Második Osztrák Köztársaság megalapítása után több mint egy évtizedig még az is kérdéses volt, létezik-e egyáltalán az osztrák nemzet? 1988-ban viszont már így ír Kreissler: „És az utóbbi évtizedek minden vizsgálatában és közvéleménykutatásában egyre világosabban mutatkozott meg, hogy az osztrákok nagy többsége nemzetnek érzi magát, és semmi más, mint osztrák, nem akar lenni.” (KREISSLER, 1988: 79)

Dolgozatomban a történelmi perspektíva bevonásával teszek egy rövid visszapillantást, mert az identitás alakulása szempontjából mindenképpen jelentős relevanciával bíró tényező, hogy csak a 20. században – egy hatalmas világbirodalom összeomlása után – az identitás-transzformáció miatt négyszer kellett a kicsi alpesi országnak újradefiniálnia magát.

Az identitás gyökerei nyilvánvalóan a messzi múltba nyúlnak vissza, és több tényező együttesen alkotja az identitás osztrák mintázatát: a középkori eredetű, igen erős tartományi tudat, a viszonylag friss osztrák azonosság-tudat, és az ezekkel állandóan konfliktusban álló és felelős, mostanra erősen lecsendesedett „nagynémet” önmeghatározás.

A történelmi perspektíva bevonása miatt értekezésemben több megállapítás túlmegy a mai Ausztria határain, másfelől az is előfordul, hogy bizonyos megállapítások csak Bécsre korlátozódnak. A 16–18. század Bécs világvizonylatban is egyedülállóan multikulturális metropolisz volt, ahol az egymást befolyásoló, sokszor bizony korlátozó, de talán még többször megtermékenyítő szociokulturális hatások olyan jelentések özönét hozták létre, amelyeknek értelmezéséhez nem volt elég a (németekkel) közös nyelv – szükséges volt (lett volna) hozzá a közös kulturális kód ismerete is. A mentalitástörténet sok olyan kérdésre képes választ adni, amely a mai német–osztrák kommunikációs zavar okait más megvilágításba helyezi.

A Habsburg Birodalom összeomlása után a kikényszerített úgynevezett Első Köztársaság jött létre – a köztársaság, „amit senki nem akart” –, aztán a harmincas évek korporatív állama. Az Anschluss után Ausztriát „Ostmark” névre keresztelték, és a II. világháborút követően, a négyhatalmi megszállás idején alakult meg 1945-ben a Második Köztársaság. Az osztrák történetírás nulla órának⁴ nevezi ezt a jelentőségteljes pillanatot.

A 20. század közepének tragikus fejleményei Ausztria háború utáni történetét és jelenét (továbbá lelkiismeretét) valószínűleg még annál is súlyosabban befolyásolták és befolyásolják, mint a térség többi országáét. A lehetséges magyarázat: a Hitler által elfoglalt országok annak tartották az annexiót, ami volt; annexiónak, bekebelezésnek, ennek megfelelően traumaként élték meg, dolgozták fel és élték túl. Ausztriában mind a mai napig nincs konszenzus annak tekintetében, hogy a lakosság mekkora hányada fogadta kitörő lelkesedéssel az Anschluss idején a megszálló német alakulatokat, hányan színlelték a lelkesedést, és milyen nagy volt (volt-e) az ellenállás.⁵ Miután a németek a háborút elveszítették, az osztrákoknál elmaradt a lelkiismeret-vizsgálat, és a politikai kommunikációban az osztrákok magukat a nemzetiszocializmus első áldozatának állították be.⁶

Nemcsak az Anschluss idején tanúsított magatartás miatt játszik Németország kulcsszerepet az osztrák identitás konstrukciója szempontjából. Németország Ausztria számára a „nagy testvér”, az állandó viszonyítási alap, a Németországhoz fűződő kapcsolat ellentmondásokkal teli és történelmi meghatározottságú feszültségekkel terhes („Haßliebe”). Évtizedeken, ha nem évszázadokon keresztül jellemezte az osztrákokat (persze a politikai hovatartozás függvényében)⁷ a kettős identitás: egyfelől jó osztrák hazafinak tartották magukat, másfelől

---

⁴ „Stunde Null”.

⁵ „Heim ins Reich!” („Haza a Birodalomba!” Ausztriában is használatos, harmincas évekbeli jelszó.)

⁶ Lásd később: „Opfertheorie”, áldozatelmélet.

⁷ Történelmi perspektívából nézve a szociáldemokraták voltak inkább a német érzelműek, a konzervatívok a Habsburg-pártiak.

viszont a weimari klasszikát, a „nagynémet” irodalmat is magukénak érezték. Az Első Köztársaság létrejöttékor Ausztria szeretett volna Németországhoz csatlakozni, vagy legalább a „Német-Ausztria” nevet viselni, de a saint-germaini békekötés, félve a német dominancia kialakulásától, ezt a lehetőséget is megakadályozta.

A német–osztrák diskurzus lényegét tekintve Ausztria Észak-Németországgal (tehát az egykori Poroszországgal) való viszonyát jelenti, hiszen Bajorország és Ausztria vallás, dialektus és mentalitás terén meglehetősen hasonló (nemegyszer egyező) vonásokat mutat, sok tekintetben egységet alkot. A törésvonal és az ennek megfelelő különbségek egyrészt Poroszország és Ausztria eltérő állami berendezkedéséből, másrészt a katolikus és a protestáns vallásból és az ezek által implikált életszemlélet, erények, és mentalitás gyökeresen eltérő mivoltából fakadnak.

Poroszország és Ausztria a 17. századtól kezdődően egymástól homlokegyenest eltérő fejlődési utat járt be. A németek a herderi és fichtei eszmei alapvetés és a „Bildungsideologie”⁸ szellemében a nyelvet központi kategóriaként kezelő kultúrnemzet megteremtésén fáradoztak, a Monarchia ezzel szemben a „túlélésre”, a kompromisszumok művészetére rendezkedett be; arra, hogy a nemzetiségi villongások ellenére valahogy mégiscsak sikerüljön a birodalmat egyben tartani. Tehát az egyik oldalon valami új, nagyszabású dolog megteremtése, létrehozása volt a cél, a másikon egy ellentmondásoktól szabdalt, hatalmas egység megőrzése, fenntartása. Könnyen belátható, hogy teljesen más minőségek, beállítódások, mentalitások voltak szükségesek Poroszországban és Ausztriában; és a két életvilág ennek megfelelően homlokegyenest ellentétes identitásokat konstruált.

Ausztriának a Második Köztársaság létrejötte után újra kellett definiálnia magát, és ez elsősorban az „idillikus kis alpesi köztársaság” szerepének eljátszásával történt meg. Ebben az „önprezentációban” nem lehet figyelmen kívül hagyni a gazdasági élet fellendülését (könnyű azonosulni azzal, ami jó), ezen belül a turizmusnak mint gazdasági húzóágazatnak a felfutását és a filmiparban egy sajátos műfaj, a „Heimatfilm” újbóli megjelenését.⁹

Ausztria arculatát természetesen mind kifelé, mind befelé a nagy formátumú politikusok is alakították. Ilyen államférfi volt a hetvenes években Bruno Kreisky szövetségi kancellár és alkancellárja, Hannes Androsch is, akiknek az aktív semlegességi politika kimunkálása és a modern osztrák állam megszületése köszönhető. A Második Köztársaság megalakulása, tehát 1945 óta az osztrákok körében folyamatosan és nagy gyakorisággal végeznek kérdőíves vizs-

---

⁸ A felvilágosodás korának német műveltségességének szellemi örököse.

⁹ A 30-as években született a műfaj, már akkor a turizmus fellendítését volt hivatott elősegíteni, mint ahogy az 50-es években is.

gálatokat. A kérdések általában ugyanazok. Az elsők így hangzanak: Ön szerint nemzet-e Ausztria? Jó úton halad-e Ausztria afelé, hogy nemzet váljon belőle? Ezeket a kérdéseket a dolgozat későbbi fejezetei természetesen részletesen tárgyalják, itt csak az *Arbeiter-Zeitung* volt főszerkesztőjének Bruno Kreiskyt idéző tréfás megjegyzése miatt tettem fel őket. „A nemzet kérdésében Kreisky álláspontja éppannyira néphez közeli volt, mint amennyire pragmatista; hát hogyan lenne Ausztria nemzet – egy Nemzeti Bankkal, egy nemzeti futballválogattal és egy ENSZ-tagsággal!”^{10, 11}

A semlegesség Ausztria számára kiemelkedő jelentőségű konstrukció, de belpolitikájában sokkal fontosabb szerepet játszik, mint külpolitikájában. Az államszerződés megkötése és a semlegesség deklarálása volt az osztrákok első nagy egységteremtő élménye. Az időközben elvégzett kérdőíves felmérések a nyolcvanas évekig a semlegesség szubjektív jelentőségének folyamatos növekedéséről tanúskodtak. A kilencvenes évek politikai változásainak hatására a semlegesség „mibenléte” és jelentősége is döntő változásokon ment át. Új kérdések merültek fel: szükség van-e még rá egyáltalán? „Mihez képest” kell a megváltozott politikai kontextusban semlegesnek maradni? Összeegyeztethető-e a vele az uniós tagság? Érdekes módon úgy tűnik, hogy a semlegességen (osztrák nézőpontból) nem „lépett túl az idő”. Az osztrák identitás egyik sarokköve ugyanis mind a mai napig éppen ez. Az 1995-ös EU-csatlakozás előtti felmérések tanúbizonysága szerint az osztrákok inkább mondtak volna le az Európai Unióhoz való csatlakozásról, mint a erről.

Ausztria „kérdése” egyúttal a nyelv kérdése is, a nyelv, amely az egyik legfontosabb eszköz (lehet) ahhoz, hogy egy társadalom identitását definiáljuk. Ausztriában a történelem folyamán a nyelv két „működési módban” jelent meg: mint a politikailag elnyomott, gyengébb nemzetiségekkel szembeni uralkodó népcsoport nyelve és mint az a nyelv, amelyiknek egy nagyobb, kulturálisan és gazdaságilag sokkal erősebb nyelvterületen kell „állni a sarat”. Tehát a nyelv Ausztriában egyszerre volt domináns és kvázi dependens helyzetben.

Napjainkban a német nyelv több ország hivatalos nyelve, tehát az úgynevezett „pluricentrikus” nyelvek közé tartozik. Az Ausztriában beszélt német nyelv ennek egy nemzeti variánsa, és mint ilyen, szókincsét, morfológiáját és grammatikáját tekintve eltér a németországi standardtól. (Nem is szólva a további különbségekről, amelyek a beszélt nyelvre jellemzőek: kiejtés, szóhangsúly, intonáció.) A nyelvi tájat tovább színezi az osztrákok számára

---

¹⁰ *Standard*. 2002. július 19. Robert Hochner, az *Arbeiter-Zeitung* volt főszerkesztője.

¹¹ Minden német nyelvű idézet magyarra fordítása tőlem származik: Cs. S.-né.

rendkívül magas presztízsértékű, tartományonként változó és a privátszférában abszolút elsőbbséget élvező dialektusok.¹²

Az Európai Unióhoz való csatlakozás idején az osztrákok sikraszálltak azért, hogy nyelvük az EU hivatalos nyelveként ne mosódjon egybe a német nyelvvel, hanem nemzeti variáns maradjon. Fáradozásukat siker koronázta, a kifejezéseket a 10. sz. jegyzőkönyv tartalmazza.¹³ A 23+1 szó, amelyet minden EU-dokumentumban a német mellett az Ausztriában használatos kifejezéssel is fel kell tüntetni, egytől-egyig a gasztronómia területéről származik. Ez természetesen összefügg azzal is, hogy az ausztriai német szókincs jelentős százaléka a konyhaművészet területéről származik. Szemantikailag kiemelkednek még a közlekedés és a közigazgatás területei. Az EU-lista azonban egyetlen közigazgatási vagy közlekedéssel kapcsolatos kifejezést sem tartalmaz!

Az osztrák autosztereotípiák integráns elemei a jó ételek és italok iránti vonzódás, a társasági élet azon intézményeinek a kultiválása, ahol test és lélek étel-ital hatására kerül kellemes, relaxált, illetve emelkedett állapotba, tehát a gasztronómia „szent helyei”: a kávéházak, a „bájluk” és a heurigerek.

Általános érvényű a megállapítás, amely szerint a kép, amelyet egy ország kifelé sugároz, valamilyen úton visszafelé is hat, tehát identitásképző funkciója is van. Az osztrákok esetében ez fokozott mértékben igaz, tetten érhető és mérhető: mindazt, amivel országukba csalogatják a turistákat, egy idő után már annyira a sajátjuknak érzik és belsővé teszik, hogy besorolják az autosztereotípiák elemei közé. A legkésebb bizonyíték erre a táj óriási szimbólumértéke.

Ha figyelembe vesszük, hogy Ausztria „turista-nagyhatalom”, azonnal érthetővé válik az osztrákok mély, belső azonosulása azokkal a valóban idillikusan szép tájakkal, amelyek a prospektusokban Ausztriát megjelenítik. A legtöbb osztrák számára a nemzeti büszkeség, a haza, a feltöltődés forrása a hegy- és a tóvidék. A turizmus marketingszakemberei a még több bevétel reményében szinte a vendégek gondolatát is ki akarják találni, és az egész országot már-már „mézeskalács-szerűen” tökéletesnek és minden igényt kielégítőnek állítják be. Viszont ezen a területen is működik a „tagadás osztrák szelleme”, azaz a kritikus, önreflexív értelmiség képviselői (főként írók és újságírók), akik mindezt „az Ausztria-giccsel való kufárkodásnak” bélyegzik.

A munkámhoz szükséges anyag gyűjtése során különös súlyt fektettem a szimbólumokra, amelyek egész világunkat befolyásolják és átjárják, munkájukat a tudattalanban végzik,

---

¹² „Verkehrsdialekte”. (WIESINGER, 1988: 18) A falusi és városi dialektus közötti összekötő kapocs.

¹³ Lásd a mellékletben!

ezért hatásuk nehezen érhető tetten, de semmiképpen nem lebecsülendő. A tartui szemiotikusok szerint magát a kultúrát is úgy kell felfogni, mint „egy társadalom nem örökölt emlékezetét, amely egy szimbolikus reprezentatív rendben találja meg kifejeződését”. (LOTMAN, 1990: 23)

Egy társadalom fennálló kultúrája nem egy pillanat alatt születik meg. Az értékesnek tartott dolgok mélystruktúrájába évszázadok kollektív tapasztalatai szivárognak be. A történeeszt fogva tartja a hosszú idő, a látszólag mozdulatlan történelem, mivel a politikai mentalitások többnyire reflektálatlan, tudattalan hozzáállásokat, mentális alapfolyamatokat és mindennapi vonatkozásokat is tartalmaznak. A mentalitástörténet viszont reflektál a társadalom reményeire, álmaira és félelmeire. Ez csak nagy ívű, évszázadokat átfogó perspektívából lehetséges. A nyolcvanas évektől kezdődően az új tudományos paradigma, a kultúratudomány térhódításának következtében az osztrák identitás problémakomplexuma is új értelmezési keretbe került. Az új szempontok alapján vizsgálva az osztrák tradíció felveti a soknyelvű állam lehetőségességének vagy lehetetlenségének (Habsburgok), a sokféle nemzetiség és népcsoport egy nemzeten belüli viszonyának kérdését.

Ezeket a területeket öleli fel dolgozatom teoretikus része. Teoretikus kutatásaim háttérén elvégeztem két kérdőíves vizsgálatot, amelyek alapján heurisztikus stratégiákkal próbáltam alátámasztani vagy megcáfolni a feltárt ismerethátteret. Azért választottam a kérdőíves vizsgálati módszert, mert a kérdőíves vizsgálatok nagyszerűen megfelelnek nagyobb alapsokaság attitűdjeinek vagy orientációinak mérésére is. Legkevesebb 100 kérdőívet szerettem volna visszakapni, ezért 130 ívet küldtem el a kérdezőbiztosoknak.

A vizsgálatban részt vevő személyek bécsi és kaposvári pedagógusjelöltek voltak. A főiskolai hallgatókból álló minta azért tekinthető különösen szerencsésnek, mert elméletileg a vizsgált személyek területi megoszlás tekintetében jól reprezentálják az alapsokaságot. Életkor és foglalkozás szerint nyilvánvaló módon nem. Módszertani szempontból fontosnak éreztem a kontrollcsoport szerepét, ezért végeztem el a kaposvári főiskolai hallgatókkal ugyanazt a vizsgálatot. Természetesen magyar hallgatókat választottam kontrollcsoportként, mert számomra – értelemszerűen – a magyar kulturális identitás a legismerősebb konstrukció. Ennek háttérén, ehhez viszonyítva tudtam leginkább véleményt megfogalmazni, következtetéseket levonni, összehasonlítást tenni.

A vizsgálatok tulajdonképpen esettanulmányok voltak, mivel ezek kiválóan alkalmasak hipotézisek verifikálására. Az esettanulmány ott játszik fontos szerepet a kutatásban, ahol fontos az objektív valóság (tények, események, ezek láncolata) szubjektumban történő tükröződése. Punktuálisan kívántam felmutatni vizsgálati eredményeimet, mint cseppben a tengert.

Az esettanulmány különösen jól illeszkedett a kultúratudomány alapján álló, annak fogalomkészletével operáló vizsgálódásaimhoz, hiszen nagyon jól alkalmazható az értelmező, a világnak jelentést adó kutatási tevékenységekben. Egy esettanulmányra a holisztikus szemlélet jellemző, és kevésbé az információk számszerűsítése. A szakirodalomban számos olyan esettanulmányt jegyeztek fel, amelyre jellemző kis mintán a mélyebb összefüggések feltárása. Az értelmező esettanulmánynál is van mérés, hiszen a kutató kategóriákba sorolja, megnevezi, rendezi és értékeli a megfigyeltet. „Az eset kiválasztása (a minta) gondosan megtervezett, de nem jellemző rá a reprezentativitás. Általában többféle módszert használnak fel, és ha a számszerűsítés is megjelenik, akkor főleg nominális skálákat alkalmaznak.” (GOLNHOFER, 2001: 30) Az adatok elemzése elsősorban az adatok értelmezését jelenti, koncepciók kigondolását, majd az összehasonlító elemzéseket. Ugyanakkor az esettanulmánynak nem célja a nagy populációkat leíró általánosítás.

Az első kérdőíves felmérés célja az állapotfelmérés volt, a célcsoport tanítójelöltek, a Bécsi Pedagógiai Akadémia hallgatói (100 fő). Az interjú 13 zárt kérdést tartalmazott, mindegyiknél 5-5 válaszlehetőséggel. A válaszok 1-től 5-ig egy skálán intenzitás szerint fokozatba állíthatók.

Az első kérdőíves felmérés kiértékelése újabb kérdéseket vetett fel, és a kapott eredmények alapján strukturáltam a második kérdőív nyitott kérdéseit. A második kérdőív 24 kérdése a következő nagyobb, a kulturális identitással szorosan összefüggő témákat ölelte fel: a történelem, a nemzeti szimbólumok, a hazához való kötődés, a nemzeti büszkeség, a turizmus, az autosztereotípa és a heterosztereotípa, reflexió az osztrák kulturális életre, az öniróniára. Miután a kulturális identitás konstrukció, természetének legjobban az attitűdvizsgálat felelt meg, mert az attitűd (beállítódás, értékelő viszonyulás) tapasztalatokon keresztül szerveződött mentális és idegi készenléti állapot, amely dinamizálja és irányítja a viselkedést az attitűd tárgyával, azaz helyzetekkel, tárgyakkal és személyekkel szemben.

A technikák közül az attitűdskálák a leggyakrabban használatosak. Az attitűdskálák célja objektív mérési rendszer kialakítása. Általánosságban elmondható róluk, hogy a vizsgálati személyekkel fokok szerint rendezett kijelentéssorozatot közölnek, és megkérdezik tőlük, melyiket helyeslik, melyiket helytelenítik. A válaszok kombinációja automatikusan determinálja a vizsgálati személy véleményének intenzitását. Az attitűdskálák a tesztek egyik változatát jelentik. A többféle lehetséges attitűdskála közül kutatásomhoz legjobban az összegző skála illeszkedett (1. kérdőív). Az összegző skála egy sor tételből áll, amelyekkel kapcsolatban mértem a vizsgálatban részt vevő személyek reakcióját. Minden válasz egy numerikus értéket kapott, amely a kijelentéssel való egyetértést vagy egyet nem értést mutatja. Az egyén összér-

tékét úgy kapjuk meg, hogy algebrailag összegezzük az egyes tételekre adott válaszait. Az összesítést úgy interpretáljuk, hogy ez fejezi ki az egyén pozícióját az attitűdtárggyal szembeni kedvező-kedvezőtlen skálán.

A 2. kérdőív, amely nyitott kérdéseket tartalmazott, természetesen egészen másfajta értékelést kívánt. Az értékeléshez kódolásra volt szükség, tehát a válaszok alapján kategóriákat állítottam fel, vagy értékeltem a trendeket, majd ezeket összevettem a magyar hallgatók válaszaival. Vizsgálatomba bevontam a korábbi évek kulturális identitást kutató felméréseit is. A vizsgálati minta (100-100 fő) osztrák és magyar pedagógusjelöltek. A magyar hallgatókat kontrollcsoportként szerepeltettem a vizsgálatban.

A vizsgálat célja az volt, hogy a várható eredmények tekintetében az osztrák fiatalok egy bizonyos rétegének az identitásában bekövetkezett változásokat regisztrálja, és olyan motívumokat tárjon fel, amelyek jelentős mértékben hozzájárulnak az identitás alakulásához, és amelyeket esetleg a közelmúlt eseményei hoztak felszínre; ezenkívül a magyar kulturális identitás, mint ismerős konstrukció hátterén az osztrák kulturális identitás specifikumainak feltárása, elemzése és értékelése.

3. EREDMÉNYEK

A következőkben szeretném a disszertáció eredményeit összefoglalni.

1. Abban a kérdésben, hogy „megérdemli-e” az Ausztriában használt német nyelv a kodifikálást, az osztrák nyelvészek eltérő álláspontot képviselnek.
2. A mérsékelt irányzat képviselői szerint az ausztriai német a „pluricentrikus” német nyelv nemzeti variánsa („ausztriai német”), a radikális irányzat hívei viszont „osztrákról” mint nyelvről beszélnek, és az osztrákok identitásproblémáinak egy részét is a nyelvre vezetik vissza. A radikális irányzat nem mentes a politikai színezettől.
3. A radikális nyelvészcsoporthoz a beszélt nyelvi és tájnyelvi formák írásbelivé emelésével, illetve a kelet-ausztriai variánsok egész Ausztriára történő extrapolálásával próbál követeleéseinek nagyobb súlyt adni.
4. A német „pluricentrikus” nyelv; három fő és több kisebb központtal rendelkezik. A három fő központ: Németország, Ausztria és Svájc. A germanisztikában meghonosodott és el-

fogadott ez a szemlélet, de Ausztria mindennapi életében és közoktatásában még nem tekinthető magától értetődőnek.

5. A kérdőíves felmérés főiskolás résztvevői 50%-ban azzal értettek egyet, hogy igenis „létezik az ausztriai német nyelv”, a másik 50% szerint csupán „vannak nyelvi különbözőségek”. Tehát szinte ugyanazt a megoszlást mutatják, mint az ausztriai nyelvészek.
6. Az osztrák emberek legtöbb érzellemmel telített nyelvi kódja a dialektus. Viszont a dialektus „hatóköre” nem a teljes osztrák beszélőközösség, hanem legfeljebb a régió.
7. A „németországi” német nyelv magasabb presztízse a német emberek imázsával függ össze; azzal az elismeréssel és csodálattal, amellyel a kisebb lélekszámú beszélőközösség a nagyobb lélekszámú beszélőközösség tagjaira felnéz.
8. Az „ausztriai német nyelv” hangzása a válaszadók teljes köre szerint lágyabb és kellemesebb, mint a „németországi német nyelv”.
9. Az „ausztriai német nyelv” – a magyar nyelvvel ellentétben – azért nem éltető forrása az osztrák kulturális identitásnak, mert a pluricentrikus német nyelven Ausztria több országgal osztozik, tehát az osztrák emberek anyanyelvéből éppen a k i z á r ó l a g o s s á g momentuma hiányzik. Ebből következően az osztrákok az anyanyelvükön keresztül nem tudják definiálni magukat.
10. Egy pluricentrikus, nevében egy másik ország nevét hordozó nyelv nem képes megteremteni az azonosulás fókuszát.
11. Az osztrák fiatalok számára a semlegesség – bár veszített jelentőségéből – még mindig nagyon vonzó konstrukció.
12. Az osztrák fiatalok a nemzeti történelem és a nemzeti szimbólumok iránt meglehetősen közömbösek.
13. A történelem iránti közömbösség egyik lehetséges oka az egy évszázadon belüli több kényszerű identitástranszformáció.
14. Az előbbiből következően az osztrák fiatalok számára a jelen abszolút prioritást élvez a múlttal szemben. Ausztriához fűződő pozitív érzelmeik jelentős részben a demokratikus államberendezkedésből és a jól működő intézményrendszerből táplálkoznak.

15. A táj szimbólumértéke az osztrák emberek számára felér egy nemzeti szimbólummal.
16. Az osztrák kulturális identitás „sajátságosága” jól tükröződik konstituenseinek specifikus mivoltában.
- 16a A turizmus Ausztriában nem csak gazdasági húzóágazat, hanem az osztrák autosztereotípiát és heterosztereotípiát közötti dinamikus viszonyt fenntartó konstrukció.
- 16b A gasztronómia olyan súllyal szerepel az osztrák önképben, hogy annak hatása más területekre (például a nyelvre) is kiterjed. Ennek bizonyítéka a 23+1 lista.
17. A kritikus-önreflexív irodalom egyik kiemelt célpontja a turizmusmarketing Ausztria-képe.

4. KITEKINTÉS

Tekintettel a kutatott téma komplexitására, a vizsgálat végén sok kérdés maradt nyitva. Miután az identitás időben alakuló, állandóan változó, mindig újrakonstruálódó diskurzusformáció, az identitásvizsgálatok soha nem is tekinthetők lezártaknak.

A kérdőívekre adott válaszok újabb és újabb kérdéseket vetnek fel, miután a közléseknek manifeszt és latens tartalma is van. Különösen az utóbbiak értékes információforrások, hiszen esetükben kizárhatók a válaszadók egyéb megfontolásai. Ezen a nyomon elindulva többféle kutatási irány nyílik meg, amelyek más-más társadalomtudományi kutatási módszert kívánnak. Miután az identitásra irányuló – Ausztrián belüli – kutatások inkább egy-egy jól elkülöníthető területre koncentrálnak (történelem, nyelv), fontosnak és új megközelítésűnek tartom a téma integratív, külföldről történő kutatását is. Az elhallgatott múlttól és a Második Köztársaság megalapításától időben távolodva csökkenhet a kérdés átpolitizáltsága, érvényüket veszíthetik bizonyos, valamikor fontosnak tartott momentumok, és természetesen felmerülhetnek relevanciával bíró új tényezők. A kor-, réteg- és iskolázottságspecifikus elemzés is további kutatási irány lehet, amire én kvalitatív esettanulmányommal nem vállalkoztam.

Értekezésemmel az osztrákokra vonatkoztatott identitáskonstrukció interdiszciplináris-integratív szempontú vizsgálatához szerettem volna adalékokat szolgáltatni.

5. A TÉZISEKHEZ FELHASZNÁLT IRODALOM

- AMMON, Ulrich (1995): Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten. Berlin/New York.
- ASSMANN, Jan (1992): Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München.
- ANDERSON, Benedict (1993): Die Erfindung der Nation. Frankfurt/M. passim.
- BRUCKMÜLLER, Ernst (1998): Die Entwicklung des Österreichbewußtseins. In: Österreichische Nationalgeschichte nach 1945. Die Spiegel der Erinnerung: Die Sicht von innen. Hg. von Robert Kriechbaumer, Wien–Köln–Weimar.
- CLYNE, Michael (2001): Varianten des Deutschen in den Staaten mit vorwiegend deutschsprachiger Bevölkerung. In: Gerhard Helbig/Lutz Götze/Gert Henrici/Hans-Jürgen Krumm (Hg.): Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch. Berlin/New York, S. 2008–2015.
- CONRAD, Cristoph (2005): Kulturális fordulat a történettudományban. (Ford. Karádi Éva.) In: *Magyar Lettre International*. 58. ősz.
- GOLNHOFER Erzsébet (2001): Az esettanulmány. Műszaki Kvk., Budapest. (Kutatás-módszertani kiskönyvtár. Pedagógus könyvek.)
- HALL, Stuart – DU GAY, Paul (1997): Questions of Cultural Identity. London, Sage.
- HOBBSAWM, Eric (1995): Das Zeitalter der Extreme. Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. München/Wien.
- KREISSLER, Felix (1984): Der Österreicher und seine Nation. Ein Lernprozeß mit Hindernissen. Wien–Köln–Graz.
- KRAUS, Karl (1918): Die letzten Tage der Menschheit. Wien.
- KREISSLER, Felix (1988): Nationalbewusstsein und Nationalcharakter. Vom ewigen Anlehnungsbedürfnis der Österreicher. Freytag/Marte/Stern (Hg.). p. 77–90.
- LOTMAN, Jurij (1990): Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture. Tauris & Co Ltd., London.
- MENASSE, Robert (1995): Das Land ohne Eigenschaften. Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Wien.

- PELINKA, Anton (1990): Zur österreichischen Identität. Zwischen deutscher Vereinigung und Mitteleuropa. Ueberreuter, Wien.
- QUALTINGER, Helmut (2007): www.wikiquote.org/wiki/Helmut_Qualtinger, 2007. 02. 3.
- REITERER, Albert F. (1988): Nation und Nationalbewusstsein in Österreich: Ergebnisse einer empirischen Untersuchung. VWGÖ, Wien.
- RENAN, Ernest (1994): Mi a nemzet? In: *Holmi*. VI. évf. 8. sz. (Réz Pál fordítása.)
- SMITH, Anthony D. (1993): National Identity. Reno/Las Vegas/London/University of Nevada.
- WIESINGER, Peter (Hg.) (1988): Das österreichische Deutsch. Böhlau Verlag, Wien/Köln /Graz.
- WIESINGER, Peter (1995): Das österreichische Deutsch in der Diskussion. In: Muhr, Rudolf – Schrodt, Richard – Wiesinger, Peter (Hg.): Österreichisches Deutsch. Linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen. Verlag Holder–Pichler–Tempisky, Wien.
- WODAK, Ruth – DE CILLIA, Rudolf – REISIGL, Martin (2002): Zur diskursiven Konstruktion von nationaler Identität. Suhrkamp. 1. Auflage 1998. (Weitere Autoren: Karin Liebhart, Klaus Hofstätter, Maria Kargl.)

6. PUBLIKÁCIÓK

Konferencia-előadások

Interkulturalitás és országismeret

VII. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Budapest, Külkereskedelmi Főiskola, 1997. április 3–5.

„Kultúrák között”, avagy interkulturális összefüggések

VIII. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 1998. április 14–17.

Énkép és idegenkép az országismeret tantárgy tanításában

X. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2000. április 18–20.

Külföldi tanulmánykötetben és folyóiratban megjelent tanulmányok

Schulpraktische Ausbildung in Ungarn. In: Projekthandbuch CH.A.N.G.E. 2002. (Hg.) Gertrud Neumann/Clemens Seyfried. p. 35–49.

Selbstbild und Berufswahl. In: CH.A.N.G.E. Steigerung der Beratungskompetenz in der schulpraktischen Ausbildung. (Hg.) Gertrud Neumann/Clemens Seyfried. 2003. Lernen mit Pfiff, Wien. p. 155–158.

Erasmus-Studentinnen in Österreich. Kulturvergleiche Österreich-Ungarn. In: Pädaktuell. 2003/2. Linz, Pädagogische Akademie der Diözese.

Szerkesztés

Angol–francia–német műveltségterületi szakszöveggyűjtemény. Német nyelvi szerk. Kaposvári Egyetem, Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, Kaposvár. (Szerk. H. Szabó Sára.)